

Бауыржан Серікбаев

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті докторанты
(Астана, Қазақстан)
e-mail: sayasat.kz86@mail.ru*

ТҮРКИЯНЫҢ САЯСИ ПАРТИЯЛАРЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Аңдатпа. Елімізде партиялардың саяси институт ретінде қалыптасуы мен дамуы үшін өзге елдердің саяси партияларының даму жолына зерттеу жүргізген жөн. Бұл салыстырмалы талдау жүргізу арқылы Қазақстанда партиялардың саяси институт ретінде дамуына оң септігін тигізеді. Осы мақалада Түркия мемлекетіндегі саяси партиялардың даму тарихына зерттеу жүргізілді.

Түркия елі тілі, діні мен менталитеті бізге ұқсас түркі әлеміне кіретін мемлекет. Түркі мемлекеттерінің ынтымақтастығы аясында екі ел арасындағы қарым-қатынас та дамып келеді. Осы орайда жүз жылдық даму тарихы бар елдегі партиялардың саяси институт ретінде қалыптасуы, Мұстафа Кемаль Ататүрктің бастамасымен Европалық даму стандарттарына ұмтылған мемлекеттің саяси жүйесіндегі партиялардың ролін зерттеу қызықты тақырыптардың бірі болып қала бермек.

Түйін сөздер: Түркия, Қазақстан, партия, саясат, реформа.

Бауыржан Серікбаев

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ТУРЦИИ

Аннотация. Для становления и развития партий в стране как политического института целесообразно провести исследование пути развития политических партий других стран. Это будет способствовать развитию партий в Казахстане как политического института путем проведения сравнительного анализа. В этой статье было проведено исследование истории развития политических партий в турецком государстве.

Турция - страна, входящая в тюркский мир, язык, религия и менталитет которой схож с нами. В рамках сотрудничества тюркских государств развиваются отношения между двумя странами. В этой связи одной из интересных тем остается становление партий в стране со столетней историей развития как политического института, изучение роли партий в политической системе государства, стремящихся к Европейским стандартам развития по инициативе Мустафы Кемала Ататюрка.

Ключевые слова: Турция, Казахстан, партия, политика, реформа.

Abstract. For the formation and development of parties as political institutions in the country, it is necessary to conduct a study of the path of development of political parties in other countries. This will positively contribute to the development of parties as political institutions in Kazakhstan through comparative analysis. In this article, a study was conducted on the history of the development of political parties in the state of Turkey.

Turkey is a country that enters the Turkic world with a similar language, religion and mentality. Within the framework of cooperation between the Turkic states, relations between the two countries are also developing. In this regard, one of the interesting topics remains the formation of parties as political institutions in a country with a hundred-year history of development, the study of the role of parties in the political system of the state, which, on the initiative of Mustafa Kemal Ataturk, aspired to European standards of development since the establishment of the state.

Key words: *Turkey, Kazakhstan, party, politics, reform.*

Кіріспе

Қазіргі таңда әлем бойынша президенттік басқару формасына негізделген саяси жүйе құрған 50-ге жуық мемлекет бар. Сонымен бірге Президенттік-Парламенттік басқару тәсілін дұрыс көретіндер де аз емес. 2017 жылы Түркияда Конституциялық референдум жүзеге асып, мемлекет Парламенттік басқарудан Президенттік басқаруға өтті. Мемлекеттік басқару моделінің өзгеруі мен бұл процестің партиялар арасындағы бәсекеге қалай әсер еткендігі саяси зерттеуге қызықты тақырып. 2022 жылы Конституциялық реформа барысында Президент құзіреттерінің бір бөлігін Парламентке беріп, Мәжілістің ролін күшейтіп жатқан Қазақстан үшін де ғылыми сараптамалық тұрғыда өзекті мәселе.

Әлеуметтік дамудың перспективалары көбінесе бұқараның басым топтары саяси өмірге қаншалықты кең және әртүрлі енетініне байланысты. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, саясатқа қосылу процесі көппартиялық, азаматтық қоғамның түрлі институттары арқылы жүріп жатыр.

Заңды тәсілмен партияның ресми танылуын білдіретін, оған мемлекеттік қорғауды беретін маңызды мемлекеттік рәсім атқарушы органдарда тіркелу болып табылады. Ресми мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін ғана партия сайлауға қатысу құқығын, салық жеңілдіктерін, мемлекеттік қаржыландыруды және өзге де заңды мүмкіндіктерді алады.

Белгілі бір мемлекет аясында жұмыс істейтін саяси партиялар, әдетте, партиялық жүйе құру үшін бір-бірімен өзара әрекеттесіп, байланысқа түседі. Партиялық жүйе – бұл саяси билікті жүзеге асыруға қатысатын партиялар арасындағы тұрақты байланыстар мен қатынастардың жиынтығы. Партиялық

жүйелер саяси билікті ұйымдастырудың партиялық емес формаларына қарсы. Бұл жағдайда саяси жүйе партиялардың жұмысын болдырмайды.

Партиялық емес жүйелер бүгінде шамамен 20 елде бар (мысалы, Катар, Кувейт, Ливия, Нигерия, Оман). Партиялардың болмау себептері: партиялардың пайда болуы үшін әлеуметтік алғышарттардың болмауы (Бутан); елдегі теократия, зайырлы саясаттың болмауы (Ватикан); партияларға тыйым салу (Гана, Иордания) және т.б. [1].

Әлемде саяси партиялардың түрлі даму модельдері бар. Бұл процесс әр елдің саяси жүйесіне, қоғамның саяси мәдениетіне, тарихы мен геосаяси орналасуына орай әртүрлі даму жолына бет бұрған. Біздің шарттарда Қазақстан үшін менталитеті, тілі мен діні ұқсас бауырлас ел болып табылатын Түркияның партиялық даму жолына тоқталып өткен тиімдірек болады.

1923 ж. Түркия мемлекеті құрылғаннан бастап 1946 жылға дейін Мұстафа Кемаль Ататүрк құрған «Cumhuriyet Halk Partisi» (бұдан әрмен СНР) партиясы парламенттік, президенттік сайлауларда жеңіске жетіп, мемлекеттік басқарудың барлық салаларында билікті өз қолында ұстады. Өзге саяси партиялар бар болса да сайлауда жеңіске жете алмады немесе сол кездегі Түркия саяси жүйесі көппартиялы бәсекеге дайын болмады. Сондықтан 1923-1946 жж. Түркия үшін бір партияның басымдығы болған кезең деп айта аламыз.

Түркияда көппартиялы саяси жүйенің келу алғышарттары 1946 жылғы сайлаудан бастау алады. Осы сайлауда ірі қалаларда «Демократиялық партия» жеңіске жетсе, аймақтарда «СНР» партиясы ірі жеңіске жетті. Стамбул сынды қалаларда сайлау қорытындысы үш күнге дейін жарияланбай сайлау процесі ел тарихында тұңғыш рет бәсекелі әрі даулы форматта өтті. Сол кездегі ресми қорытындыға сәйкес «СНР» партиясы 85,4% дауысты алса, «Демократиялық партия» 13,1% дауыс алған.

1946 жылғы сайлау процесінде ел тарихында тұңғыш рет екі саяси партия сайлауға қатысып, халық даусын алды. Бірақ билікте отырған «СНР» партиясының басым дауыспен жеңіске жеткен нәтижесі тіркелді. Бұл сайлау Түркияда көппартиялы жүйенің орнауына түрткі болып, елде саяси реформаға деген сұранысты арттырды.

Араға уақыт салып 1950, 1954, 1957 жылғы өткен сайлауларда саяси партиялар белсенділік танытып, Түркияда көппартиялы жүйенің іргетасы қалана бастады.

Зерттеу жұмысының әдіс-тәсілдері

Мақалада тарихи салыстырмалы зерттеу әдіс-тәсілдері және Түркиядағы сайлау қорытындысы бойынша статистикалық мәліметтер қолданылды.

Жеке авторлық зерттеу элементім ретінде Түркиядағы сайлау барысымен танысу үшін жергілікті басылымдардағы сайлау қорытындыларын талдау, мамандар пікірін сараптау, партиялардың үгіт-насихат жұмыстарын бақылау, сайлауалды бағдарламаларын сараптау, партия лидерлерінің сайлаушылармен кездескенде көтерілген тақырыптар мен сұрақтарды зерттеу, кандидаттардың халық даусын алу үшін қолданған саяси технологиялары талдауға салынды.

Осы тақырыпта зерттеу жүргізген Түркиялық, Ресейлік мамандардың жазған ғылыми еңбектеріне сілтемелер келтірілді.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Түркиядағы саяси партиялардың дамуын зерттеуші Светлана Васильева «Түркиядағы партиялық сабақтастық» атты еңбегінде «Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, жарияланған көппартиялық жүйеге көшу және бірнеше шағын партиялардың пайда болуына қарамастан, Түркияда ұзақ кезеңге 1970 жылдардың ортасына дейін созылған қос партиялық жүйенің болуы жалғасын тапты» деп көрсетеді [2].

Зерттеуші Матюхин Владимир Түркияда Әділет және даму партиясының билікке келуімен коалициялық үкіметтердің кезеңі аяқталды. 2002, 2007, 2011, 2015 жылдардағы Парламент сайлауының қорытындысы бойынша Әділет және даму партиясы жеткілікті орын алды (276-дан кем емес). Бір партиялы ұйым құрылып, осылайша, мемлекеттің жоғарғы атқарушы органы бір партия тарапынан толық бақыланды» деп сипаттайды [3].

Түркиядағы көппартиялық жүйенің орнауын зерттеуші мамандардың бірі Юсупов Касум саяси партиялардың пайда болуын өз еңбегінде былай сипаттайды «Кемалистердің алдында ұлт-азаттық күрестегі жеңістен кейін қоғамды жаңғырту, бұқараны мұның қажеттілігіне сендіру және оларға жетекшілік ету міндеті тұрды. Бұл міндетті шешуді жеңілдету үшін кемалистердің пікірінше, 1923 жылы саяси партия құру арқылы жүзеге асыру қажет болды. Осылай ең әуелі Халықтық, ал 1924 жылдан бастап Халықтық Республикалық партиясы құрылды» [4].

Суат Кыныкльоғлу Түркиядағы саяси партиялардың коалициялық үкімет құрған кезеңдерін салыстыра келе 1961 жылдан бері есептегенде 1999 жылғы сәуірден кейінгі коалициялық үкімет ең тұрақты және ішкі үйлесімді үкімет болды деп сипаттайды [5].

Негізгі бөлім

1950 жылдан бастап Түркияда көппартиялы жүйе жұмыс істей бастады. Бірақ мұның кері әсері де болды. Бір партияның сайлауда басым дауыспен жеңе алмауы мен үкіметтегі партиялар арасындағы өзара келіспеушіліктің салдарынан Түркияда 1960 жылы әскери төңкеріс орын алды. Түркияда араға он жыл салып 1960, 1971, 1980 жылдары болған үш әскери төңкерістердің нәтижесінде елдегі саяси билік әскерилер қолына өтіп отырды.

Әскер 1923 жылы мемлекетті құрушы Ататүрк салған кемализм бағытын қорғаушы позицияны ұстанады. Түркия саяси жүйесінде мемлекет құрылғалы әскердің орны әрқашан ерекше рольге ие болған. XX ғасырда әскерилер үш төңкерістен бөлек 1997 жылы исламшыл премьер-министр Нежмеддин Ербаканның биліктен кетуіне де ықпал етті. Әскер Түркияны Ататүрк салған батыстық әрі зайырлы даму жолында болуы тиіс деп есептейді және мұны Парламент, президент сайлауы сынды саяси процестер кезінде халыққа ашық айтып, билікке ескерту жасаудан тайынған емес.

Түркияда 1960-1980 жылдары өткен сайлауларда бірде бір саяси партия айқын басымдыққа ие бола алмады. Бұл демократиялық бағытта партиялар арасындағы саяси бәсекені күшейткенімен, билікте коалициялық үкімет пайда болып, елді саяси тұрақсыздыққа әкелді. Саяси аренада бәсеке шектен тыс артып халықтың әлеуметтік жағдайы нашарлап, экономиканың өсуі баяулады. Биліктің бағдарламалары мен шешімдері жергілікті жерде тиісінше орындалмай мемлекеттік басқарудың эффективтілігі төмендеді. Саяси жүйедегі мұндай жиырма жылға созылған дағдарысты кезең Түркия саяси жүйесінің демократиядан көрі охлократиялық сипат алғандығын көрсетті. Саясаткерлер мен саяси партиялардың шектен тыс тартысы 1971-1980 жж. екі рет қатарынан орын алған әскери төңкеріске алып келді. Себебі, әскердің Түркия саяси жүйесінде кемализм құндылықтары мен мемлекетшіл позицияны ұстанатын, шамадан тыс саяси тартыс пен мемлекеттік мүддеге зиян келетін шарттарда билікті өз қолына алатын тарихи қалыптасқан дәстүрі бар.

Түркияның бұл тартысты саяси даму жолы демократия ең бірінші кезекте саяси мәдениет пен жауапкершілік екенін дәлелдей түседі. Өркениетті демократия принциптері ел санасында бірден орнай қоймайды әрі бұл процесс ұзақ уақытты алатын, саяси реформалар мен бәсекенің өркениетті форматына түсуі кезең-кезеңімен іске асатын процесс екенінің айқын дәлелі.

Қазіргі заманғы Түркиядағы партиялардың даму жолына келсек, 2020 жылы Түркияда 27 жаңа саяси партия тіркелсе, 2021 жылдың тоғыз айында 13 саяси партия тіркелген [6]. Жаңа партиялардың пайда болуы негізінен қазіргі бар «Әділет және даму партиясы» мен оппозициялық «СНР» партияларының бөлінуінен іске асуда. Мысалы, бұрынғы вице-премьер Али Бабажанның құрған «DEVA» партиясы мен бұрынғы премьер-министр Ахмет Давутоғлының құрған «Келешек» партиясы. Екінші топқа Мустафа Сарыгюльдің «Өзгеріс» партиясы мен Мухаррема Индженің «Отан» партиясы жатады.

Жалпы алғанда бүгінгі таңда түрік қоғамында жаңа саяси партияға деген сұраныс жоқ. Қазірдің өзінде Түркияда 116 саяси партия тіркелген.

1982 жылы қабылданған Түркия Конституциясына сәйкес Түркияда партиялар демократиялық саяси өмірдің ажырамас элементі болып табылады (Түркия Конституциясының 68/2 бабы) [7].

1-кесте. Түркияда 2002-2007 жылдары өткен сайлаудың нәтижелері [8]

Сайлау уақыты	Сайлауға қатысқан партиялар саны	Сайлау қорытындысы
2002	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	34,3%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	19,4%
	Тәуелсіз	1%
2007	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	46,6%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	20,9%

2002 жылғы сайлаудың нәтижесінде Түркияда билікке «Әділет және даму партиясы» келді. 2000 жылдардың басынан бастап бір партияның әр сайлауда дауыс санын арттырып, үкіметті жасақтауы, атқарушы және заң шығарушы билікте басым дауысқа ие болып, Түркия ішкі саясатындағы билікте отырған партияның монополиясы басталды. Саяси күрес негізінен «Әділет және даму партиясы» мен «СНР» партиясы арасында өтті.

**2-кесте. Түркияда 2011-2015 жылдары өткен сайлаудың нәтижелері
(№1 кестенің жалғасы)**

Сайлау уақыты	Сайлауға қатысқан партиялар саны	Сайлау қорытындысы
2011	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	14,3%
	Тәуелсіз	5,2%
	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	49,9%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	25,9%
	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	13%
	Тәуелсіз	6,5%
2015 маусым	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	40,8%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	24,9%
	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	15,2%
	Halkların Demokratik Partisi (Халықтардың демократиялық партиясы)	13,1%
2015 қараша	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	48,5%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	25,3%
	Halkların Demokratik Partisi (Халықтардың демократиялық партиясы)	10,7%
	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	11,9%

Түркия саяси партияларының ерекшеліктері қатарына бір лидердің қоғамдық абыройына, саяси беделіне, харизмасына сүйенген басқару формасы белең алған. Мысалы, билікте отырған «Әділет және даму партиясының» төрағасы Реджеп Тайып Ердоған 2002 жылдан бері Түркия билігі мен саясатында доминантты рольге ие. «СНР» партиясының лидері Кемаль Кылычтароглу бүгінгі таңда оппозициялық партияның төрағасы ретінде қоғамда кең танылған. Қазіргі кезде билікпен коалицияға келген «Ұлттық әрекет партиясының» лидері Девлет Бахчели ұлтшылдық пен түркішілдікті қолдайтын электорат арасында үлкен беделге ие.

Түркия саяси партиялары «жоғарыдан төмен» басқару принципімен жұмыс істейді. Партияшілік ауыс-түйістер мен кадр саясаты, бағыт-бағдары, бағдарламасы басым жағдайда тікелей партия лидерінің вертикальды басқару жүйесімен шешіледі. Бұл басқару формасы «Әділет және даму партиясы», «СНР» мен «Ұлттық әрекет партиясы» сынды Түркия саясатында алғашқы

үштікке кіретін саяси партиялардың барлығында кездесетін фактор. Соңғы 10-15 жылда аталған үш саяси партияда да лидерлер ауыспады әрі партия ішінен жаңа лидерлердің көтеріліп, басшылық позицияға келуі де орын алмады.

Билікте отырған «Әділет және даму партиясы» өз позициясын негізінен консервативті бағытты ұстанатын, ислам құндылықтарын насихаттайтын партия ретінде танытады. Партияда кандидаттарды таңдаудың үш түрлі принциптері жұмыс істейді:

- Праймериз.
- Ұйымдасқан түрде келісу.
- Орталықтан бекіту.

Ұйымдасқан түрде келісу – орталық аппарат жергілікті жердегі филиалдардың ұсыныстарын сұрау жолымен іске асады. Соңғы шешімді орталық аппарат қояды. 2002 жылдары бұл жүйе өте жақсы жұмыс істейтін. Бірақ 2015 жылдан бері орталықтан шешім қабылдау күшейді. Бұл партияның ескі лидерлері Али Бабажан (бұрынғы экономика министрі), Ахмет Давутоғлу (бұрынғы Сыртқы істер министрі) сынды саясаткерлердің партиядан бөлініп, өз алдына жеке саяси партия ашуына алып келді.

Орталықтан бекіту – негізінен партия лидері мен шешім қабылдаушы аз топтың «жоғарыдан төмен» басқару формасында іске асады.

1982 жылғы Конституция бойынша Түркия парламенттік басқару формасындағы ел еді. 2017 жылы Конституцияға 18 өзгеріс енгізіліп, референдум арқылы мемлекет президенттік басқару формасына өтті. Нәтижесінде президент үкіметті өзі басқарады, премьер-министр лауазымы жойылып, президент вице-президент пен министрлерді тағайындай алады. Сонымен қатар президенттің төтенше жағдай жариялау құқығы бар және бюджетті қалыптастыру құзіретіне ие болды.

Ал, Парламенттік басқару кезінде Түркияда үкіметті Парламенттік сайлауда жеңіске жеткен партия лидері басқарып, министрлерді бекітуді президентке премьер-министр ұсынатын. Президент Парламент атынан ғана қарулы күштердің бас қолбасшысы бола алды.

2018 жылы елде мерзімінен бұрын жалпы сайлау өтті. Партиялар коалициялық негізде сайлауға түсті. Осылайша, Әділет және даму партиясы мен Ұлтшыл қозғалыс партиясы «**Халықтық альянс**» құрды. Оппозициялық блок немесе «**Ұлттық альянсқа**» СНР, «Жақсы» партия және «Бақыт» партиялары бірікті. Сайлауда «**Халықтық альянс**» жеңіске жетті. Бұл коалиция сайлаушылардың 53,66 пайызын алды. Әділет және даму партиясы мен Ұлтшыл қозғалыс партиясы үшін тиісінше 42,56 пайыз және 11,10 пайыз дауыс берілді.

2022 жылғы жағдай бойынша Түркия Парламентінде мүмкін болған 600 орыннан 581 орын партиялармен иеленген. Парламентте 14 партия бар. Орындар бойынша бөлу төмендегі кестеде схемалық түрде көрсетілген.

3-кесте. Түркия Парламентіндегі партиялар тізімі [9]

Партия	Орын саны
Әілет және даму партиясы	286
СНР	134
Халықтардың демократиялық партиясы	56
Ұлтшыл қозғалыс партиясы	48
«Жақсы» партия	37
Жұмысшы партиясы	4
Демократиялық партия	2
«Отан» партиясы	2
Ұлы одақ партиясы	1
Демократия және серпіліс партиясы	1
Демократиялық аймақтар партиясы	1
«Бақыт» партиясы	1
Инновациялар партиясы	1
«Жеңіс» партиясы	1
Тәуелсіз депутаттар	6
Барлығы	581

Қазіргі уақытта Түркия мен Қазақстанның қарым-қатынасы оң серпінді сақтап отыр және одан әрі даму үшін қолайлы перспективаларға ие.

Кейбір сарапшылар тіпті екіжақты қатынастардағы прогреске жалғыз маңызды кедергі тек елдердің географиялық оқшаулануы деп санайды. Бүгінгі екіжақты қатынас нақты сипатқа ие және Анкара мен Астана арасындағы ынтымақтастыққа кері әсер ете алмайды [9].

Қорытынды

Бүгінгі таңда тәуелсіз алты түркі мемлекеттерінің ішінде партиялық жүйесі бір ғасырға жуық даму тарихын алатын бірден бір мемлекет ол – Түркия. Тілі, менталитеті, діні, халқының дүниетанымы жағынан ұқсас ел ретінде партиялық даму мен бүгінгі саяси шарттарда партиялар арасындағы Түркиядағы бәсекелі форматты зерттеу қызықты тақырып.

Түркияның тағы бір ерекшелігі – парламенттік басқару форматында болған, қазір Президенттік басқару формасына көшкен мемлекет. 2017 жылдан Парламенттік басқарудан Президенттік басқару форматына өтті. Екі саяси басқару формасындағы партиялардың ролі мен халықпен жұмыс істеу тәсілдерін талдау, қажетті тұстарына назар аудару саясаттану ғылымы үшін ғылыми тұрғыда өзекті тақырып бола бермек. Сондықтан да Түркия партияларының саяси институт ретінде қалыптасу жолы, тарихи тәжірибесі, Парламенттік басқарудан Президенттік басқаруға өткен кезеңдегі қалыптасқан

өзгерістер біздің еліміз үшін де ғылыми тұрғыда талдауды қажет ететін тақырыптардың бірі.

Қазақстанда Президент бастамасымен саяси реформалар іске асып жатыр. Бұл еліміз үшін қажетті әрі стратегиялық өзекті реформалар. Олардың қатарында партиялардың Парламентке өту шегін азайту, сайлау бюллетенінде «барлығына қарсымын» тармағының енгізілуі, бейбіт митингке шығуда жергілікті басқару органдарын хабардар ету форматына көшу, 2021 жылдан бастап ауыл әкімдерін, 2024 жылдан пилотты түрде аудан әкімдерін сайлауға көшу сынды қажетті реформалар бар.

Бұл реформалардың барлығы саяси партиялар арасындағы бәсекені дамытатын, демократия мен өркениетті азаматтық қоғамға бастайтын оң бастамалар. Әлемдегі өркениетті елдердің тәжірибесіне сүйенсек демократия дегеніміз ең бірінші кезекте заң мен тәртіп, процедура мен салқынқанды саяси қадамдар жасаудың тәжірибесінен келіп шығады. Қазақстан шарттарында демократияның ажырамас элементі саяси партиялар болып табылады. Саяси партиялардың белсенділігі, мемлекеттік мүддемен үндескен бәсекесі елімізді өркениетті дамуға бастайтын басты қадамдардың қатарына жатады.

Сонымен бір мезгілде елімізде партияларды саяси институт ретінде қалыптастыру үшін Түркия, Англия, АҚШ, Франция сынды елдердің партиялық даму тарихына қарай отырып, Қазақстанда мемлекеттік мүдде мен елдікті сақтайтын шарттардан ауытқымай, демократияны кезең-кезеңімен іске асыру өзекті. Бұл Қазақстанды өркениетті азаматтық қоғам мен сауатты демократияға бастайтын жол болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Зеленков, М.Ю. Политология (базовый курс) / М. Ю. Зеленков. – М.: Юридический институт МИИТа, 2010. – 210-215 с.
2. Светлана С. Партийная преемственность в Турции // Вестник Челябинского государственного университета. 2009 г. – С.73
3. Матюхин В.В. «Факторы устойчивости режима с доминирующей партией в современной Турции». «Московский государственный институт международных отношений (Университет) «Министерства иностранных дел Российской Федерации». Москва, 2018 г. – С.244
4. Юсупов К.Д. «Борьба за Парламентскую демократию и деятельность политических партий Турций 20-40-е гг. XX века» //Махачкала, Дагестанский государственный университет. 2007 г. – С.28
5. Suat Kinikluoglu. The Democratic Left Party: Kaplkulu Politics Par Excellence, «Political parties in Turkey» London, Frank Cass and Company Limited, 2002 – 4-24p.
6. Количество политических партий в Турции достигло 116 // URL:<https://www.trtrussian.com/novosti-turciya/kolichestvo-politicheskikh-partij-v-turcii-dostiglo-116-6620413> (қаралған күні 01.01.2022).
7. Туркия Конституциясы // URL:<https://www.krugosvet.ru/enc/gosudarstvo-i-politika/turciya-konstituciya> (қаралған күні 01.01.2022).
8. Yüksek Seçim Kurulu, 2002-2007 Genel Seçim Sonuçları // URL:<https://www.ysk.gov.tr/> (қаралған күні 02.01.2022).
9. Türkiye Büyük Millet Meclisi // URL: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> (қаралған күні 02.10.2022)
10. Лаумулин М.Т. Место и роль Турции в современном мире // URL:<https://isca.kz/ru/analytics-ru/3478> (қаралған күні 19.06.2022).

REFERENCES:

1. Zelenkov, M.. Politologia (bazovyi kurs) [Political science] / M. Iu. Zelenkov. – M.: Iuridicheskii institut MII Ta, 2010. – 210-215 s.
2. Svetlana S. Partinaia premstvennost v Tursii [Party continuity in Turkey] // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. 2009g - S.73
3. Matiuhin V.V. Faktory ustoichivosti rejima s dominiruiushei partiei v sovremennoi Tursii. [Factors of stability of the regime with the dominant party in modern Turkey] «Moskovski gosudarstvennyi institut mejdunarodnyh otnosheni (Universitet) «Ministerstva inostrannyh del Rosiskoi Federasi», Moskva, 2018g - S.244
4. Iusupov K.D. «Borba za Parlamentskuiu demokratiu i deiatelnost politicheskikh parti Tursii 20-40-e gg. XX veka» [The struggle for Parliamentary democracy and the activities of political parties in Turkey in the 20-40s of the XX century] // Mahachkala, Dagestanskii gosudarstvennyi universitet. 2007g – S.28
5. Suat Kinikluoglu. The Democratic Left Party: Kaplkulu Politics Par Excellence, «Political parties in Turkey» London, Frank Cass and Company Limited, 2002 – 4-24p.
6. Kolichstvo politicheskikh partij v Turtsii dostiglo 116 [The number of political parties in Turkey has reached 116]. URL:// <https://www.trrussian.com/novosti-turciya/kolichstvo-politicheskikh-partij-v-turcii-dostiglo-116-6620413> (accessed: 01.01.2022).
7. Turkia Konstitusiasy [Constitution Of Turkey]. <https://www.krugosvet.ru/enc/gosudarstvo-i-politika/turciya-konstituciya> (accessed: 01.01.2022).
8. Yüksek Seçim Kurulu, 2002-2007 Genel Seçim Sonuçları [General Election Results] URL://<https://www.ysk.gov.tr/> (accessed: 02.01.2022).
9. Türkiye Büyük Millet Meclisi [Turkish Grand National Assembly]. URL: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> (accessed: 02.10.2022)
10. Laumulin M.T. Mesto i rol' Turtsii v sovremennom mire [Laumulin M.T. The place and role of Turkey in the modern world]. URL:<https://isca.kz/ru/analytics-ru/3478> (accessed: 19.06.2022).